

DİL BİLGİSİ ÖĞRETİMİNDE BÜTÜN-PARÇA İLİŞKİSİNİN ÖNEMİ

*Leylâ KARAHAN**

ÖZET

Dil bilgisi öğretimine “parça”dan mı yoksa “bütün”den mi başlamak gerekir? Bilgiyi bütün-parça ilişkisi çerçevesinde öğrenmek veya öğretmek, eğitimin vazgeçilmez yöntemlerinden biridir. Dil bilgisi öğretim programlarında öncelik, “parça”ya verilmiş, ancak bu sıralamanın gerekçeleri üzerinde durulmamıştır. Konu sırası, dil bilgisi öğretiminde de son derece önemlidir. Konu sıralamasında önceliğin parça mı bütün mü olacağı hususundaki tartışmalarda dilin bir “bildirişim” sistemi olma özelliği gözden uzak tutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Dil bilgisi öğretimi, bütün-parça ilişkisi, öğretim programı.

IN GRAMMAR TEACHING OF PART-WHOLE RELATIONSHIP

ABSTRACT

Should it be started to teach grammar in parts or as a whole? Acquiring and imparting knowledge in the manners of part-whole relationship is an essential method of education. The priority is given to “part” in grammar teaching programs, however, the purpose for this arrange has not been emphasized. The order of the subjects is extremely important in grammar teaching. The fact that the language is a “communication” system should not be avoided during the arguments on the question if the priority should be given to “part” or “whole” throughout the ordering of subjects.

*Prof. Dr., Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, leylakarahan@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Key Words: Grammar teaching, part-whole relationship, teaching program.

Bugüne kadar dil bilgisi konuları, ilköğretimin ikinci kademesinde Türkçe dersi içinde, ortaöğretimde ise bazen müstakil bir ders, bazen de edebiyat ve kompozisyon derslerinin içinde kaynaştırılarak işlenmiştir. 2006 yılından beri ortaöğretimde dil bilgisi konuları, “Dil ve Anlatım” dersi içinde yer almaktadır.

İlköğretimin ikinci kademesinde ve ortaöğretimde dil bilgisi öğretimi, öğretim programlarında yer alan konular ve bunların programdaki sıralanışı esas alınarak yapılır. Yani konular ve konuların sıralanışında öğretmenin takdir ve tasarruf hakkı yoktur. Programda hangi konulara, hangi sırayla yer verilmişse, öğretmen buna uymakla yükümlüdür. Bundan dolayı eğitim-öğretimin sonucundan programın da sorumluluk payı vardır.

Öğretim programları, eğitim-öğretim sürecinin temel öğelerinden biridir. İdeal bir programın, alan bilgisinin ve alanın kendine özgü şartlarının, eğitim biliminin verileriyle yorumlanarak ve gerektiğinde başka disiplinlerden destek alınarak hazırlanması beklenir. Program hazırlamak, çok boyutlu bir çalışmayı gerektiren ve özel bir dikkat, özel bir çaba isteyen zor bir iştir.

İster geleneksel, isterse dil bilimsel yaklaşımla ele alınsın, *ses, kelime, kelime grupları, cümle ve cümle üstü birimlerin bir dilin görevli veya anlamlı birimleri olduğu, dil biliminin genel kabullerinden biridir. Bu birimlere, -cümle üstü birimler dışında- dil bilgisi öğretim programlarının hepsinde aynı sırayla yer verilmiştir. Programlarda hangi konuların yer alacağı kadar bunların sıralanışı da o derece önemlidir. Dersin adı ne olursa olsun bugüne kadar uygulanmış ve bugün uygulanmakta olan programlarda dil bilgisi konularının sıralanışında, herhangi bir ilke gözetilmiş midir? Öncelikler belirlenmiş midir veya neye göre ve nasıl belirlenmiştir? Programları bir de bu noktadan değerlendirmenin ilgi çekici olduğunu düşünüyorum.*

Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programlarının hemen hemen hepsinde dil bilgisi öğretimi ile ilgili olarak “cümle” merkezli bir yöntem tavsiye edilmiştir. Meselâ, 1952 öğretim programında, Türk Dili ve Edebiyatı dersi içinde yer alan dil bilgisi dersi için “*Orta okul öğretiminde olduğu gibi lise sınıflarında da dilin canlı tezahürü olan cümle esas tutulmalı, kelimelere ait fonetik, morfolojik ve sentaks bilgileri verilirken hareket noktası daima cümle olmalıdır.*” (1952: 6) şeklinde bir uyarı bulunmaktadır. 1956 öğretim

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

programındaki “Cümle dilde en küçük canlı unsurdur. Kelimenin benimsetilmesinde, kelime çeşitlerinin belirtilmesinde, kelime gruplarının vazifelerinin açıklanmasında...daima bir mana bütünlüğü taşıyan cümlelerden faydalanılır... Düşüncenin ifadedeki karşılığı daima cümle olduğundan, incelemelere cümleden başlamamız, ondan sonra derece derece cümleciklere, söylenişi bir bütün teşkil eden kelime gruplarına geçmemiz doğru olur. Kelime ancak cümle içinde hayat kazanacağı için sabit ve sarıh bir varlığı olmayan mücerret kelimeler üzerinde uğraşmamız, beklediğimiz verimi sağlayamayacaktır” (1956: 113, 124) uyarısı ile her konunun cümle içinde öğretilmesi, yapılacak incelemelere de cümleden başlanması tavsiye edilmektedir.

1949 ortaokul Türkçe öğretim programındaki “İlkokulda olduğu gibi orta okul dilbilgisinin gelişmesinde de “cümle” bir hareket noktası olmalıdır.”(1949: 63), 2006 Türkçe öğretim programındaki “Dil bilgisiyle ilgili kazanımların değerlendirilmesinde, kuralların metin veya cümle bütünlüğü ve bağlamı içerisinde ele alınması, diğer becerileri desteklemesi açısından oldukça önemlidir.” (2006: 8) ifadeleri de bütün konuların cümle merkezli işlenmesi gereğine işaret etmektedir. 1949 Türkçe öğretim programındaki, öğretmene konu sırasına müdahale hakkı veren şu ifadeler dikkat çekicidir: “Bu maksatla hazırlanan aşağıdaki üniteleri uygularken öğretmen, öğrenimi geliştirmek hususunda isterse kendi yapacağı bir tasnife de yer verebilecek, ancak bu yeni sınıflandırmanın her yıl sağlanması istenen seviyeye uygun genel bilgiyi verebilmesine dikkat edecektir. Konuları buradaki adlarıyla sıralayarak öğrencilere sadece nakletmenin bu programda açıklanan direktiflere asla uymayacağı ve onları ancak ilgi çeken türlü metinlerin cümlelerinde incelemenin faydalı olacağı da unutulmamalıdır.” (1949: 64-65).

Bu tavsiyelerin, bu uyarıların konuların sıralanışına değil, işlenişine yönelik bir yöntem uyarısı olduğunu anlamak için programlara bakmak yeterlidir. Bugüne kadar uygulanmış dil bilgisi programlarının hepsinde *cümle* konusu en sonda yer almaktadır. Konular, cümleden sese değil sestten cümleye veya kelimedenden cümleye doğru sıralanmıştır. Meselâ 1930 Türkçe öğretim programında konu sırası birinci yıl “harf, hece, kelime, isim, sıfat, zamir”, ikinci yıl “mastarlar, fiil, cümle, edatlar, zarf ve ünlemler” şeklindedir (1930: 8-9). “Üniteleri uygularken öğretmen, öğrenimi geliştirmek hususunda isterse kendi yapacağı bir tasnife de yer verebilecek” diyerek uygulayıcıya kısmen serbestlik veren 1949 ortaokul Türkçe öğretim programında bile konular şöyle sıralanmıştır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

“kelimelerin ses yapısı ve mana bakımından görev ve özellikleri, isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf, bağ, ünlem, söz dizimi”(1949: 65-66). 1952 lise öğretim programında dil bilgisi konularından kelimeye, kelime türlerine öncelik verilmiş, cümle sona bırakılmıştır. Bu programda konular, “ses bilgisi, kelime çeşitleri, kelime kökleri, isimler, sıfatlar, fiilimsiler, fiiller, zarf, edat ve bağlar, cümle, cümle çeşitleri” sırasıyla yer almıştır (1952: 6). 1956 lise öğretim programında konular, birinci sınıfta “ses, kelime, kelime grupları ve cümle”, ikinci ve üçüncü sınıflarda “kelime, kelime grupları ve cümle” şeklinde sıralanmıştır (1956: 123-vd.).

1992 lise öğretim programında ses konusunu, kelime, kelime grupları ve cümle takip etmektedir (1992: 827-831).

2006 Türkçe öğretim programında “kelimenin yapı özellikleri, kelime türleri, fiillerin yapı özellikleri, fiil kiplerinde zaman ve anlam kayması, ek-fiil, zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapılar, fiilimsiler, cümle”(2006: 40-49) başlıklarıyla verilen konularda da önce kelime, daha sonra cümle gelmektedir.

2006 Dil ve Anlatım dersi öğretim programında dil bilgisi konuları 9. sınıfta “ses bilgisi, kelime bilgisi, cümle bilgisi”(2006: 37-52), 10. sınıfta ise anlatım türleri içinde “isim, sıfat, zamir, fiil, fiilimsi, zarf, edat, bağlaç ve ünlem”(2006: 80-106) şeklinde sıralanmıştır.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere dil bilgisi öğretimine, programlardaki sıraya göre ses bilgisinden başlanmakta, bunu kelime ve cümle konusu takip etmektedir. Hiçbir programda bu sıralanışın sebeplerinden, mantığından, hangi ilkelere dayandığından söz edilmemiştir. Hangi alana ait olursa olsun bu durum, öğretim programları için önemli bir eksikliklerdir. Sadece 2006 Türkçe öğretim programının giriş bölümünde yer alan “Dil bilgisinde kolaydan zora ilerleyen bir sıra izlenmiş olup konuların birbiriyle olan ilişkileri gözletilmiştir.” (2006: 8) ifadesi, eğer kelimedenden cümleye sıralanışın bir gerekçesi ise kelime konusunu kolay, cümle konusunu zor kabul etmek hiç de bilimsel değildir.

Konu sıralamasındaki ilkeler, disiplinlere göre farklılık gösterir. Öncelik-sonralık, büyüklük-küçüklük, bütün-parça, yakınlık-uzaklık, bağımlılık-bağımsızlık... Bunlar konu sıralamasında belirleyici olabilecek ilkelerden bazılarıdır. Meselâ bir dil bilgisi öğretim programında sıfat ve zamir konusu, ismin önüne geçemez. Çünkü sıfat ve zamirin varlığı isme bağlıdır. Zarf konusu fiilin önüne geçemez. Çünkü zarfın varlığı da fiile bağlıdır. Programdaki konu sırasını işte bu veya buna benzer ilişkiler belirler.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Bilgiyi bütün-parça ilişkisi çerçevesinde öğrenmek veya öğretmek, eğitimin vazgeçilmez yöntemlerinden biridir. Bütün-parça ilişkisini kuramayacak biçimde eğitilenlerin, bağlantıları düşünmeden bilgi sahibi olanların, yanıldıklarının farkına varmaları çok zordur (Morin 2003: X). Burada önemli olan çıkış noktasının “bütün” mü “parça” mı olduğuna karar vermektir. İnsan zihni, bilgileri bir bağlam ve bütün içinde konumlandırır doğal bir yatkınlığa sahiptir (Morin 2003: XVI). Anlamak, birlikte algılamayı, birlikte kavramayı ifade eder (Morin 2003: 66). İnsan zihni önce “bütün”ü algılar, daha sonra parçaların ve ayrıntıların farkına varır. Algılama sırası, -özel bir durum yoksa- öğretimde bütün-parça ilişkisinin çıkış noktasının “bütün” olacağını işaret etmektedir. Parçalar arasında doğru bir ilişki kurmak, bu parçaları birleştirmek, “bütün”ü bilinçli olarak tanımakla mümkündür. Makinayı yeterince tanımayan, parçaları birleştirerek makinayı yeniden kurabilir mi? Başlangıç noktasını bilmeyen, dönüşte o noktaya ulaşabilir mi?

Bütün-parça ilişkisi, içinde parçalardan oluşan çeşitli bütünlerin bulunduğu dili, dilin öğretimini de yakından ilgilendirir. Dil biliminde çok yönlü bir bütün-parça ilişkisini savunan Jakobson’a göre, bu ilişki “dilsel bildiriler”in çözümlenmesini sağlayacak, en büyük birimden başlayarak en küçük birime kadar birimler arasındaki karmaşık etkileşmeyi aydımlatacaktır (Jakobson 1982: 179). Dilde bütün-parça ilişkisinin önemi başka dil bilimciler tarafından da vurgulanmıştır. İsviçreli dil bilimci Saussure ve Prag dil bilimi çevresi, dilin bir bildirişim dizgesi / sistemi olduğu görüşünden yola çıkarak dil bilimcinin her olguyu yer aldığı dizgeye / sisteme bağlaması gerektiğini savunur (Yücel 2005: 34, 35).

Dil bir sistemdir; dil bilgisi dersi de bu sistemi kavratmakla yükümlüdür. Kişi, yazılı ve sözlü iletişimde kullanmakta olduğu ana dilinin kurallarını dil bilgisi dersinde öğrenecek, yapı ve işleyişini tanıyacaktır. İlk ve orta öğretimde dil bilgisi dersi “*dil öğretmek*” için değil “*dili öğretmek*” içindir. Bu noktada “*dil öğretmek*” ile “*dili öğretmek*” kavramları arasındaki farka dikkat etmek gerekir. Kişi bu derste bir yabancı dili değil kendi ana dilinin kurallarını öğrenmektedir. Dili kavratmak için “*önce sistemi yani bütünü tanıtmak, bütünün parçalarını göstermek, sonra da bütün-parça ilişkisi temelinde parçaların önceliklerine dikkat edilerek birleştirilmesini sağlamak ve böylece yeniden bütüne ulaştırmak*” gerekir. Çünkü 20. yüzyılın bazı dil bilimcilerinin ifadesiyle dil, “*her şeyin bütüne göre anlam kazandığı bir dizge*”dir, yani bir sistemdir (Yücel 2005: 40). O hâlde öğretim programında konu sıralanışı da bu basamaklara uygun olmalıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Dil, yapısında bağımlı veya bağımsız, anlamlı bütünler barındırır. Dilde iki bağımsız ve anlamlı bütün vardır. Biri kavramları karşılayan birimlerdir ki bunların en küçüğü “kelime”dir. Kelimelerin yeterli olmadığı durumlarda kelime gruplarına başvurulur. Meselâ *ev, ağaç, düşünce, sevgi, sarı, görmek, hava alanı, cep telefonu, masa örtüsü, göz atmak* gibi. Bu kelime ve kelime grupları, somut ve soyut nesnelere, hareket ve nitelikleri karşılayan dil birimleridir. Bu birimler, temel veya yaygın anlamları ile ve bağlama tabii olmadıkları sürece bir bütündür ve dilde *isim* kategorisini oluşturur. Kelimenin parçaları kök ve ekler, kelime grubunun parçaları da kelime ve eklerdir. *Ad, sıfat, zamir, zarf, çekimli fiil, edat, bağlaç ve ünlemler* bu kategorinin dışındadır. Çünkü bunlar ancak söz dizimi içinde varlık kazanan bağımlı dil birimleridir.

Dilde diğer bağımsız ve anlamlı bütün, bildirim ve iletişimi karşılayan birimlerdir ki bunların da en küçüğü *cümle*dir. Cümle, bir başka cümleye bağımlı olmadığı sürece bir bütündür. Burada kastedilen cümle, “*Portakal kışın yetişir.*”, “*Ali çalışkandır*” örneklerinde olduğu gibi sınırları belirli olan, başka bir cümleye bağımlı olmayan, anlam ve yapı bakımından bütünlük arz eden cümledir. Ancak bildirim ve iletişim, her zaman cümle ile sınırlandırılmaz. Bildirim ve iletişim, cümle sınırları dışına çıktığında, bağımlı cümleler topluluğunun bir üyesi olur ve başka cümlelerle yeni bir bütün oluşturur. Meselâ “*Ona söyledim*”, “*Yarın gidecekmış*” gibi cümleler, yapı bakımından bütünlük gösterebilir de anlam bakımından başka cümlelere bağımlı olan cümlelerdir. Yani cümle üstü bir birimin parçalarıdır. Böyle bir yapıda cümle, cümle üstü birimlerin çözümlenmesiyle elde edilen bir birimdir. Cümlenin parçaları, cümlenin öğeleridir, cümle üstü birimlerin parçaları ise cümlelerdir.

Dilde iki bütünün varlığı, parça karşısında bütünün tercihinden sonra, bizi öğretim programındaki konu sıralanışı bakımından yeni bir tercihe zorlayacaktır. Kelime/kelime grupları mı, cümle/cümle üstü birimler mi?

Dil, kavramlar sistemi değil, bir bildirim ve iletişim sistemidir. Bildirim ve iletişim kelime ile değil cümle ile sağlanır. Kelimeleri “Bir dilin kelime hazinesinde, içleri gizil güçle dolu, fakat görevleri belirsiz ve genel olarak bir kavram veya fikir anlatan duruk varlıklardır.” diye tanımlayan A. Dilaçar, onları kışlalarda, ayrı ayrı odalarda görevsiz olarak bekleyen birer ere benzetir. Kelimeler, ancak cümlede görev aldıklarında değer kazanırlar (Dilaçar 1961: 516). Fransız dil bilimci Lucien Tesnière’e göre cümle kurmak “*Sözcükler arası bağımlılıklar bütününe gerçekleştirerek cansız bir sözcük*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

yığınınna yaşam vermektir". Bir cümleyi anlamak da "içerdiği çeşitli sözcükleri birleştiren bağımlılıklar bütünü kavramak" demektir (Vardar 1983: 115). Dil bilimci Martinet, bir cümledeki kendisini oluşturan kelimelerin toplamından çok başka bir şey olduğunu, tersine "sözce"nin kendisini oluşturan cümlelerin birbirini izlemesinden başka bir şey olmadığını ileri sürer (Yücel 2005: 55). Buna göre, cümledeki yapısını kavramak, "sözce"nin de yapısını kavramayı kolaylaştırır. A. Dilaçar, dil bilgisi öğretiminde en sağlam yolun "fikir grameri metodu" olduğunu belirterek öğretime cümleden başlamanın yararları üzerinde durur (Dilaçar 1961: 517). O hâlde "cümle", dil bilgisi öğretiminde sıra bakımından öncelikli olmalıdır. Öğretim programında daha sonra cümledeki başka cümlelerle kurduğu "bütün"e, yani "cümle üstü birimler"e yer verilmeli, bunu cümledeki yapısında yer alan kelime ve kelime grupları ile bunların yapı ve işlev özellikleri izlemelidir. Böyle bir sıra, program uygulayıcısını da konuları bütün-parça ilişkisi temelinde ele almaya zorlayacaktır.

Sonuç olarak hangi seviyede olursa olsun dil bilgisi öğretim programlarında konu sırası, dilin mahiyeti gereği **bildirim yüklü bütünü** kavramaya yönelik olmalıdır.

KAYNAKÇA

- DİLAÇAR Agop (1961), "Gramer Öğretiminde Metot", **Türk Dili**, Mayıs, C: X, S: 116, s. 516-518.
- Dil ve Anlatım Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu** (2005) (9, 10, 11, 12. Sınıflar), Ankara.
- JAKOBSON Roman, "Dilde Parça-Bütün İlişkisi", Çeviren: Şeyda Özil, **Yazko Çeviri**, Cilt: 2, Eylül-Ekim, Sayı:8, s. 176-179.
- T.C. Maarif Vekaleti Ortamektep Müfredat Programı** (1930), Devlet Matbaası, İstanbul.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Tarih: 9. 11. 1992, Sayı: 2370, s. 827-831.
- MORİN Edgar (2003), **Geleceğin Eğitimi İçin Gerekli Yedi Bilgi**, Çeviren: Hüsnü Dilli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lise Müfredat Programı**, Milli Eğitim Basımevi (1952), Ankara.
- Lise Müfredat Programı**, Maarif Basımevi (1956), Ankara.
- Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu** (2006), Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Orta Okul Programı
(1949), Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

VARDAR Berke (1983), **XX. Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan Seçmeler)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YÜCEL Tahsin (2005), **Yapısalcılık**, Can Sanat Yayınları, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*